

ŹRÓDŁA / SOURCES / QUELLEN

Seweryn Szczepański

Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Polska
sewszczepanski@gmail.com • <https://orcid.org/0000-0001-8213-2549>

Kazimierz Madela

Independent Researcher, Germany
madelak@gmx.de

Nowe źródło do lokalizacji dworu urzędników krzyżackich w Mortągu

New Source for the Location of the Manor of Teutonic Order Officials in Mortąg

Eine neue Quelle für den Standort des Herrensitzes der Kreuzritterbeamten in Mortung (Mortąg)

Słowa kluczowe: archeologia archiwalna, zakon krzyżacki, siedziby urzędników, folwarki, Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prus Wschodnich

Keywords: archival archaeology, Teutonic Order, headquarters of officials, folwarks, the office of Conservationist of Heritage and History of East Prussia

Schlüsselwörter: Archäologie, Kreuzritterorden, Kanzleisitze, Vorwerke, Amt für Denkmalpflege der Kunst und Geschichte Ostpreußens

STRESZCZENIE

Mortąg (dawne Mortung), to obecnie wieś położona w powiecie sztumskim (woj. pomorskie) wzmiankowana w źródłach po raz pierwszy w 1312 r. W XIV w. z Mortągiem związana jest siedziba prokuratora krzyżackiego (*Pfleger/provisor*) później mistrza rybickiego (*Fischmeister*). Urzędnicy krzyżaccy potwierdzeni są w Mortągu do 1455 r. Przy dworze urzędników w Mortągu funkcjonował także folwark, prokuratorom i mistrzom rybickim podlegały także wsie Stary Dzierzgoń (*Alt Christburg*), Monasterzysko (*Munsterberg*) oraz majątek i folwark Matule (*Mothalen*).

W niniejszym artykule autorzy w oparciu o zachowane źródła wskazują potencjalne miejsce lokalizacji krzyżackich zabudowań związanych z funkcjonującym tu dworem oraz/lub folwarkiem.

ABSTRACT

Mortąg (former Mortung), is presently a village situated in the county of Sztum (Pomeranian Voivodeship) mentioned in sources for the first time in 1312. In the 14th century the seat of the Teutonic Procurator (*Pfleger/provisor*) and later of the Master of Fishery (*Fischmeister*) is connected with Mortąg. Teutonic officials are confirmed in Mortąg until 1455. There was also a manor farm (folwark) adjacent to the officials' manor in Mortąg; the villages of Stary Dzierzgoń (*Alt Christburg*), Monasterzysko (*Munsterberg*) and the estate and manor of Matule (*Mothalen*) were also subject to the procurators and masters of fishery. In this article the authors, on the basis of the preserved sources, indicate the potential location of the Teutonic Knights' buildings connected with the manor and/or folwark functioning here.

ZUSAMMENFASSUNG

Mortąg (früher Mortung) ist heute ein Dorf im Kreis Stuhm (Sztum) (Woiwodschaft Pommern), dass erstmals 1312 in Quellen erwähnt wurde. Im 14. Jahrhundert ist der Sitz des Kreuzritterstaatsanwaltes und später des Fischmeisters mit Mortung (Mortąg) verbunden. Die Kreuzritterbeamten wurden in Mortung (Mortąg) bis 1455 bestätigt. Dem Amtsgut der Beamten in Mortung war auch ein Vorwerk angegliedert, die Dörfer Stary Dzierzgoń (Alt Christburg), Monasterzysko (Munsterberg) und das Herrenhaus und Gutshof Matule (Mothalen) waren ebenfalls den Pflegern und den Fischmeistern unterstellt. In diesem Artikel geben die Autoren auf der Grundlage der erhaltenen Quellen den möglichen Standort der Gebäude der Kreuzritter an, die mit dem hier funktionierenden Herrenhaus und/oder Vorwerk verbunden waren.

Siedziby niższych rangą urzędników krzyżackich pozostawały przez dłuższy czas na uboczu zainteresowań historyków i archeologów. W ogólnym kontekście badań nad monumentalnym budownictwem w Prusach, badacze głównie skupiali się na zamkach konwentualnych, większych założeniach wójtowskich, biskupich lub kapitulnych, sporadycznie podejmując się analiz architektonicznych mniejszych założeń administracyjno-rezydencjonalnych. I choć wzbudzały one zainteresowania badaczy niemieckich już w trzeciej ćwierci XIX w., to dopiero ostatnie lata przyniosły pewien postęp, zarówno w próbach ogólnej klasyfikacji siedzib prokuratorów, mistrzów rybickich i leśnych, jak też prowadzonych w ich miejscach pracach archeologicznych. Badania te obejmowały również folwarki zakonne, które nierzadko wraz z siedzibami wymienionych urzędników stanowiły jeden wspólny kompleks¹. W wielu przypadkach informacje na temat tego typu założeń są szczątkowe. Dowiadujemy się o nich z nielicznych źródeł normatywnych, wśród których szczególną rolę odgrywają inwentarze pozwalające zapoznać się z wyposażeniem, rozlokowaniem pomieszczeń i charakterem danego obiektu. Wiedzy udzielają nam również dokumenty nadawcze, listy oraz źródła fiskalne informujące o lokalizacjach

¹ C. Herrmann, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und- Geographie*, Petersberg 2007; M. Knyżewski, *Siedziby średnich i niższych rangą urzędników krzyżackich na terenie dzisiejszej Polski. Studium archeologiczne*, Łódź 2020. Tu też szersza bibliografia dotycząca dotychczasowych badań architektonicznych i archeologicznych.

siedzib, ich obsadzie personalnej, ilości posiadanych łąnów, prowadzonej gospodarce. Eschatokoły wymieniają wśród testatorów także poszczególnych urzędników, jak i miejsca wystawienia dokumentu lub sporządzenia listu – nierzadko były to właśnie siedziby niższych rangą urzędników.

Jedną ze słabiej rozpoznanych siedzib urzędników krzyżackich jest dwór w Mortągu (gm. Stary Dzierzgoń, pow. sztumski), który dowodnie funkcjonował w XIV i XV w., w zależności od okresu, jako siedziba prokuratorów, mistrzów rybackich oraz szafarza związanych z konwentem w Dzierzgoniu. Przy dworze funkcjonował także folwark nastawiony na gospodarkę hodowlano-rolną, ale też związany z lokalnym wytwórstwem spożywczym i eksploatacją zasobów leśnych².

W źródłach średniowiecznych Mortąg pojawia się jako *Motec*, *Mortec*, *Morteck*, *Mortek*, *Morteg*. Nazwa ta jest najpewniej pochodzenia bałtyckiego, o niejasnej etymologii. Niewykluczone, że pochodzi od pruskiego antroponu³. Po raz pierwszy pojawia się w 1312 r. podczas opisu granic wsi Stary Dzierzgoń (*Alt Christburg*) w formie *Motec*⁴. Wymieniona jest jako punkt graniczny, położony przy lesie porastającym obszar na południe od Starego Dzierzgonia i na wschód od dóbr pruskich *Sampol*⁵. Las natomiast wyznaczał granicę między dominium biskupów pomezańskich a obszarem komturstwa dzierzgońskiego. Nie ma pewności co do charakteru własnościowego ówczesnego Mortąga. Użycie formy *Motec*, podobnie jak *Sampol* wskazywać może, że były to dobra należące do lennika Zakonu – zapewne pruskiego wolnego.

² A. Semrau, *Die Siedlungen im Kammeramt Preussischmarkt (Komturei Christburg) im Mittelalter*, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, Heft 40, 1932, s. 68–69.

³ Zob. – G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen gesammelt und sprachlich behandelt*, Berlin u. Leipzig 1922, s. 101; R. Przybytek, *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens (Nazwy miejscowe bałtyckiego pochodzenia w południowej części Prus Wschodnich)*, Stuttgart 1993, s. 183. Badaczka błędnie klasyfikuje nazwę *Mortan* jako Mortąg. Właściwie nazwa ta odnosi się do Mortęg (gm. Lubawa).

⁴ Jest to nazwa zanotowana w piętnastowiecznych odpisach: Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem (dalej: GStA PK), XX HA, Ordensfolianten (dalej: OF), Nr. 99, f. 16; OF, Nr. 100, f. 25v (odpis w j. niemieckim); *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 2, hrsg. v. M. Hein, E. Maschke, Königsberg 1932 (dalej: PUB II), Nr. 56, s. 34. W szesnastowiecznych odpisach tego dokumentu znajdujemy już uwspółcześioną nazwę *Mortec*: GStA PK, XX HA, Ostpreussisches Foliament (dalej: Ostpr.Fol.), Nr. 120, f. 161v; Ostpr.Fol., Nr. 122, f. 267. Wyjątkowo w łacińskiej transmisji dokumentu z połowy XVI w. znajdującego się w Ostpr.Fol., Nr. 308, f. 327v, błędnie zapisano w miejscu *Mortec* rzeczownik „montem”, co też konsekwentnie przetłumaczono w wersji niemieckojęzycznej jako „berg” – ibidem, f. 359. W konsekwencji z właściwego opisu granicy, która w swoim południowym fragmencie dochodziła *ad mericam, que vulgariter heide dicitur, inter Motec [Mortec] et Sampol* (w wersji niemieckojęzycznej: *bis zu dem heiden zwischen Motec und Sampol*) pojawił się zepsuty zapis: *ad mericam, que vulgriter heide dicitur, i[nter] montem et sampol* (w wersji niemieckojęzycznej: *bis an den grenicz stein an der Heyde, zwischen dem berg und Sampol*, w którym dodano także informację o kamieniu granicznym znajdującym się przy wspomnianym we wszystkich wersjach lesie).

⁵ Dobra te znajdowały się na południowy-zachód od Starego Dzierzgonia. W opisie granicy znajdujemy także informacje o moście *Sampol*. Zarówno most, jak i osadę identyfikować można z przeprawą przez rzekę Dzierzgonkę w okolicy rozlewiska, które na mapie 1:25 000 z 1944 r. funkcjonowało pod nazwą *Sampol*. Mstbl. 2182: *Alt Christburg* 1944. O dobrach Prusa zwanego *Sampol* znajdujących się między dobrami *Mothalen* (Matule, gm. Stary Dzierzgoń) a nadaniem dla Prusa Gerko (Górki, gm. Stary Dzierzgoń) informuje także dokument nadawczy dla Gerko z 4 IV 1321 r.: PUB II, Nr. 332, s. 249; S. Szczepański, *Osadnictwo średniowieczne wokół Starego Dzierzgonia*, w: *Wielokulturowy obiekt warowny na Górze zamkowej oraz gród cyplowy w Starym Dzierzgoniu. Studia i materiały*, red. D. Gazda, Warszawa 2018, s. 43.

W Mortągu co najmniej od lat 30. XIV w. znajdowała się siedziba prokuratorów związanych z konwentem dzierzgońskim⁶. W tym okresie na obszarze komturstwa dzierzgońskiego spotykamy także prokuratorów w Przezmarku (od 1312 r.), Iławie (od 1320 r.) i Miłomłynie (od 1334 r.)⁷. Prokuratorzy zarządzali swoimi okręgami z ramienia komturów. Zobowiązani byli do organizacji poboru podatków, aprowizacji i organizowania wojska oraz stróży. Kontrolowali także gospodarkę znajdujących się na ich terenach folwarków zakonnych. Pierwszy znany z imienia prokurator mortąski – brat Arnold, pojawia się w liście świadków przy nadaniu 6 łanów dla mieszkańców wsi Tabory (*Taabern*) z 21 IX 1332 r.⁸ Pomiędzy 4 IV 1350 a 18 X 1354 r. wzmiankowany jest w źródłach prokurator w Mortągu Wilhelm Sure⁹. Po nim funkcja prokuratora mortąskiego zanika.

Kolejnym notowanym urzędnikiem zarządzającym w Mortągu był od 1354 r. mistrz rybicki (*Fischmeister*). Źródła, jako pierwszego na tym urzędzie wzmiankują Wilhelma Löwe, który poświadczony jest w 1354 r.¹⁰ Nie był to nowy urząd podległy komturom dzierzgońskim. Mistrzowie rybicy początkowo mieli swoją siedzibę w Dzierzgoniu. W latach 30. XIV w. zorganizowano trzy siedziby mistrzów rybickich działających w ramach konwentu dzierzgońskiego. Były to urzędy nad jeziorem Družno (od 1333 r.), w Karpowie (*Kerpau*) (od 1333 r.), i oczywiście w Mortągu¹¹. Od 1454 r. urząd mistrza rybickiego w Mortągu i Karpowie został

⁶ Na temat tworzenia się zarządów terytorialnych w postaci urzędów prokuratorских w Prusach zob. – S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – Przekształcenia – Kompetencje*, Toruń 2001, s. 68–72.

⁷ J. Tandecki, *Podziały administracyjne państwa zakonnego w Prusach*, w: *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. R. Czaja, A. Radziwiński, Toruń 2013, s. 43.

⁸ PUB II, Nr. 763, s. 507: *bruder Arnold phleger zu Mortege*; OF 100, f. 32v: *bruder Arnold phleger zu Morteck*, Norbert Delestowicz identyfikuje Arnolda także jako członka konwentu dzierzgońskiego, który pojawia się w źródłach 1 V 1323 r.: PUB II, Nr. 405, s. 294, zob. – N. Delestowicz, *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach (1310–1351). Studium prozopograficzne*, Kraków 2021, s. 125. Dieter Heckmann błędnie podaje imię Albert, zob. – D. Heckmann, *Amtsträger des Deutschen Ordens. Dostojnicy zakonu niemieckiego*, Toruń 2020, s. 274.

⁹ *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 4, hrsg. v. H. Koeppen, Marburg 1960 (dalej: PUB IV), Nr. 550, s. 502: *frater Wilhelmus Sure provisor in Mortecke*; OF 100, f. 60: *Wilhelm Suer phleger zu Morteck*; PUB IV, Nr. 551, s. 502; OF 99, f. 47: *frater Wilhelm Su're provisor in Mortecke*; OF 100, f. 56v: *Bruder Wilhelm Su're phleger zu Mortecke*; *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 5, hrsg. v. K. Conrad, Marburg 1969 (dalej: PUB V), Nr. 268, s. 148: *bruder Wilhelm Sure phleger zu Morteck*; w XVII-wiecznym odpisie GStA PK, XX HA, Pergament-Urkunden (dalej: Perg.Urk.), Schiebl. XXIII, Nr. 11 błędnie jako: *Wilhelm Bure pfleger zu Morteck*. Wilhelm Sure pełnił w konwencie dzierzgońskim szereg funkcji. Między 21 I 1347 a 7 I 1350 r. wzmiankowany jest jako prokurator w Przezmarku, 19 XII 1355 r. wzmiankowany jest jako szafarz w Mortągu, następnie wraca na zamek dzierzgoński, gdzie obejmuje funkcję mistrza leśnego (*Waldmeister*), co poświadcza wzmianka z 3 II 1360 r. Ostatecznie, zapewne już jako straszny brat zakonny wzmiankowany jest 1 III 1363 r. w konwencie dzierzgońskim jako szeregowy brat-rycerz. Szerzej zob. – D. Heckmann, op. cit., s. 274, 275, 278; N. Delestowicz op. cit., s. 310.

¹⁰ [G.A.] von Mülverstedt, *Die Beamten und Konventsmitglieder in den Verwaltungsbezirken des Deutschen Ordens innerhalb des Oberländischen Kreises*, Oberländische Geschichtsblätter, Heft II, Königsberg 1900, s. 18; D. Heckmann (op. cit., s. 274, 560) określa go także jako prokuratora. Nie podaje jednak źródła tej informacji.

¹¹ H. Wunder, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.–16. Jhdt.)*, Wiesbaden 1968, s. 145–148.

zastąpiony urzędem w Likszanach (*Lixainen*)¹². Przez krótki okres między 1348 a 1350 r. funkcjonował także urząd rybicki w Karnitach (*Motho/Karnitten*)¹³. Zapewne został on czasowo przeniesiony z Karpowa. Urzędnicy karpowscy, podobnie jak mortąscy i karnicy, zajmowali się kontrolą i realizacją krzyżackiego regale na połowy ryb w Jezioraku. Nie wiadomo jak długo swoją funkcję w Mortągu pełnił Wilhelm Löwe. Wiadomym jest natomiast, że wspomniany już Wilhelm Sure, wcześniej wzmiankowany jako prokurator, objął funkcję szafarza w Mortągu. Jest on wzmiankowany w źródłach na tym urzędzie w Mortągu zaledwie raz, w dokumencie z 19 XII 1355 r.¹⁴, później już funkcja ta na powrót połączona została z siedzibą w Dzierzgoniu¹⁵.

Od 1378 r. następuje już wyraźna stabilizacja w obsadzie mistrzów rybickich w Mortągu. Nieprzerwanie źródła notują ich do 1455 r. Między 22 VII 1378 r. a krótkim okresem przed 30 XI 1379 r. urząd ten znajdował się w rękach Karla von Lichtensteina¹⁶. Później na okres około trzech lat zostaje on przeniesiony na analogiczny urząd w Karpowie. Nie są natomiast znane personalia rybickiego, który pełnił swój urząd w Mortągu między 30 XI 1379 r. a 11 VIII 1382 r., kiedy na powrót na tym urzędzie pojawia się Lichtenstein¹⁷. Niewątpliwie najbardziej znanym mistrzem rybickim w Mortągu był Ulrich von Jungingen – późniejszy wielki mistrz. Był to jego pierwszy potwierdzony urząd w strukturach korporacyjnych zakonu.

¹² D. Heckmann, op. cit., s. 273–274, 283.

¹³ PUB IV, Nr. 332, s. 292: *frater Rupertus de Werberg magister piscature in Karnythen*; OF 100, f. 61v: *Bruder Ruprecht von Werberg vischmeister* czy *Carnithen*; PUB IV, Nr. 403, s. 367: *Bruder Ruprecht unser vischmeister* czy *Carnithen*; PUB IV, Nr. 553, s. 504: *bruder Ruprecht fischmeyster zu Karnitten*.

¹⁴ PUB V, Nr. 388, s. 220: *bruder Willam Su're scheffer* czy *Morteke*; OF 100, f. 26v: *Bruder Wyllam Suer schef-[er]* czy *Morteke*.

¹⁵ Z obszarem podległym konwentowi dzierzgońskiemu związani są najwcześniej wzmiankowani źródłowo szafarze. Po raz pierwszy na tym urzędzie wymieniony jest brat Eckhardt *scheffer* zu *Pruschenmarckte*, którego znajdujemy wśród świadków na dokumencie lokacyjnym wsi Stare Miasto (*Altstadt*), wystawionym 3 V 1312 r. przez komtura dzierzgońskiego Günthera von Arnsein (PUB II, Nr. 60). W źródłach z pierwszej połowy XIV w. na przemian stosowano wobec szafarzy dzierzgońskich określeń *advocatus*, *procurator*, *Scheffer* (S. Jóźwiak, op. cit., s. 196). Był to w tym okresie urząd, w którego kompetencjach należał szeroko rozumiany handel nadwyżkami produkcyjnymi wytworzonymi w folwarkach oraz zakupywanie innych towarów i zaopatrywanie w nie konwentów i wojska podczas wypraw. Szafarze pośredniczyli także w handlu prowadzonym przez lokalnych mieszczan. Od połowy XIV w. obok szafarzy dzierzgońskich, pojawiają się również szafarze w innych komturiach, a nawet mniejszych jednostkach terytorialnych. Szczególną rangę przyznano szafarzom rezydującym w Malborku i Królewcu, którzy w źródłach określane są jako wielcy szafarze. Do ich kompetencji należał handel zbożem, drewnem, potażem, smołą (wielki szafarz malborski) oraz objętym regaliaми bursztynem (wielki szafarz królewiecki). Pełnili oni także rolę pośredników w handlu zakonu i miast pruskich z miastami hanzeatyckimi, zajmowali się importem i przekazywaniem do konwentów sukna m.in. flamandzkiego i angielskiego oraz soli, przypraw, oleju a także żelaza. Wielcy szafarze posiadali także zarząd nad jednostkami pływającymi zarówno morskimi, jak i śródlądowymi oraz pośredniczyli w działalności kredytowej między Zakonem a mieszczaństwem skupionym wokół Ligi Hanzeatyckiej. Wielu z nich wywodziło się z bogatego patrycjatu i osiągało z czasem wysokie urzędy w korporacji zakonnej. Na temat kompetencji, rangi, pochodzenia i dróg awansów szafarzy zakonnych zob. – E. Maschke, *Die Schäffer und Lieger des Deutschen Ordens in Preußen*, *Hamburger Mittel- und Ostdeutschen Forschungen*, t. 2, Hamburg 1960, s. 97–145; J. Sarnovsky, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preußen (1382–1454)*, Köln–Wien 1993, 86–115.

¹⁶ D. Heckmann, op. cit., s. 274.

¹⁷ *Ibidem*, s. 274.

Jako *Fischmeister* wspomniany jest 26 VI 1383 r.¹⁸ i pozostawał na tym urzędzie dość długo, bo do objęcia funkcji kompana wielkiego marszałka w Królewcu, gdzie jak potwierdzają źródła, przebywał dowodnie między 2 II 1387 a 12 VI 1390 r. Jego następca w Mortągu – Nicolaus von Melin, źródłowo zanotowany jest dopiero 2 IV 1388 r.¹⁹, jednakże z pewnością musiał już urzędować tam z początkiem 1387 r. Kolejni rybiccy to Ulrich von Isenburg wzmiankowany w 1395 r.²⁰ i Konrad/Kunze von Buchseck, potwierdzony między 1399 a 1405 r.²¹ Zdaje się, że Konrad przez krótki czas zastępowany był przez Simona Soppe von Bratzeym, który pojawia się na urzędzie mortąskim w 1404 r., ale też na nowo po 2 VII 1405 r. i jest już notowany źródłowo do 1414 r.²². W zapiskach fiskalnych z roku 1411 notowany jest przy urzędzie rybiczym w Mortągu obok Simona Soppe także pisarz Andreas Huter²³. Simon Soppe czasowo został przeniesiony z Mortąga na urząd mistrza młynarskiego w Starym Dolnie (*Alt Dollstädt*), gdzie zanotowany został 20 III 1413 r., wraz z nim jako *Fischmeister zu Morteck* pojawił się w tym samym dokumencie Dietrich Croe (*vel Krahe*)²⁴. Dietrich notowany jest na tym urzędzie jeszcze 23 VII 1413 r. i w roku 1414²⁵. Następnie obejmuje on urząd komtura domowego w Dzierzgoniu, gdyż tak jest określony w odnowionym dokumencie lokacyjnym dla Urowa (*Auer*), wystawionym 6 VII 1414 r. w Niemojach (*Nehmen*) przez komtura dzierżgońskiego Friedricha von Welde. Wśród świadków obok niego pojawia się Simon Soppe. Ponownie jako pełniący urząd mistrza rybicznego w Mortągu²⁶. Jest to ostatnia wzmianka źródłowa dotycząca Simona Soppe. Warto wspomnieć, że ów brat zakonny związany był początkowo z konwentem tucholskim, gdzie od 1386 r. notowany jest jako mistrz leśny (*Waldmeister*)²⁷, następnie przez krótki czas w 1404 r. widzimy go jako komtura domowego w Dzierzgoniu, po czym pełnił znane nam

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem; [G.A.] von Mülverstedt, op. cit., s. 18.

²¹ D. Heckmann, op. cit., s. 274; OF 99, f. 63v: *Conrad von Buchseck fischmeister zcu Morteke* (20 IV 1399); Perg.Urk., Schiebl. XXIV, Nr. 45: *Konze von Buchsecke Fischmeister zu Morteck* (21 IV 1399); *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, Pars II: *Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum*, bearb. v. E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1948 (dalej: *Regesta II*), Nr. 1404, s. 164; Ostrp.Fol. 120, f. 148v: *Cuntze von Buchseyker fischmeister zu Mortecker* (2 VI 1405).

²² D. Heckmann, op. cit., s. 274. Badacz powołując się na pracę: P.G. Thielen, *Die Verwaltung des Ordensstaates Preußen vornehmlich im 15. Jahrhundert*, Köln–Graz 1965, s. 136; podaje czas urzędowania Simona Soppe do roku 1410. Obaj autorzy nie uwzględnili jednak zapisów z księgi długów komturstwa dzierżgońskiego, gdzie pojawia się Simon Soppe (jako *herr Symon czu Morteck/Morteck*) jeszcze w 1411 r.: *Das Pfennigschuldbuch der Komturei Christburg*, hrsg. u. bearb. v. H. Wunder, Köln–Berlin 1969 (dalej: *Pfennigschuldbuch*), s. 75 (32b I), 77 (34b II), 88 (49a II), 119 (87b II), 241 (213a II), 247 (222a II). O dalszej służbie Simona Soppe w Mortągu patrz dalej.

²³ *Pfennigschuldbuch*, s. 75 (32b I), 77 (34b II), 88 (49a II), 119 (87b II), 241 (213a II), 242 (214b I), 247 (222a II).

²⁴ Perg.Urk., Schiebl. XXIV, Nr. 10 (*Simon Zobbe Muhlmeister i Dietrich Croe fischmeister*); D. Heckmann, op. cit., s. 275–276.

²⁵ Ostrp.Fol., Nr. 120, f. 139 (tu jako *bruder Ditterich Kro vischmeister zur morteck*); D. Heckmann, op. cit., s. 275.

²⁶ Perg.Urk., Schiebl. XXII, Nr. 65.

²⁷ D. Heckmann, op. cit., s. 480.

funkcje urzędnicze mistrza rybickiego i młynarskiego. Ostatni dwaj mistrzowie rybiccy w Mortągu to Johann von Seswitz, który notowany jest w źródłach między 1414 a 1425 r. oraz Ulrich von Dudelsheim, wzmiankowany na swoim urzędzie zaledwie raz – w okresie wojny trzynastoletniej, 18 VIII 1455 r. jako: *Tittelszheim fischmeister zu morteck*²⁸. Pojawia się on przy okazji negocjacji wielkiego mistrza z Janem Sirkowitzem – rotmistrzem czeskich zaciężnych i zarządcą Pasłęka w jednej osobie, dotyczących zwolnienia jeńców – w tym mortąskiego rybickiego²⁹. Po zwolnieniu von Dudelsheima urząd w Mortągu przestał funkcjonować i został przeniesiony do Likszan, wchodząc w skład konwentu przezmarskiego. Tu także urzęduje Ulrich von Dudelsheim w latach 1458–1459³⁰.

Nie ma całkowitej pewności, jakie wsie należały do obszaru podległego prokuraturii mortąskiej. Z późniejszych, szątkowych danych, możemy jedynie postarać się wyciągnąć wnioski co do wsi znajdujących się pod zarządem mistrzów rybickich. Lothar Weber i Arthur Semrau zdaje się słusznie uznali, że należały do nich majątek z folwarkiem Matule (*Mothalen*) oraz wsie czynszowe Stary Dziergoń i Monasterzysko (*Gross Münsterberg*)³¹. Przynajmniej dla Starego Dzierzgonia i Monasterzyska mamy potwierdzenia źródłowe. Pierwsze to zapisy w „Wielkiej księdze czynszów” z 1437/1438 r.³², drugie źródło to skarga mieszkańców tychże wsi na nadużycia związane z obowiązkami szarwarkowymi narzuconymi przez mortąskiego mistrza rybickiego, która została skierowana do wielkiego mistrza między rokiem 1447 a 1450³³. Do urzędu rybickiego należała także wieś Mortąg i znajdujący się w niej folwark. Według informacji z 1579 r. Mortąg poświadczony jest już jedynie jako wieś czynszowa (bez informacji o folwarku), w której dopiero zapisy z lat 1579³⁴ i 1600/1601 potwierdzają 12 łanów³⁵. Według wizytacji kościelnej z 1579 r. mieszkańcy Mortąga przynależeli do parafii w Starym Dzierzgoniu. Wizytacja wymienia 5 domów z których płacono czynsz w postaci podymnego

²⁸ GStA PK, XX HA, Ordensbriefarchiv (dalej: OBA), Nr. 13914; *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, Pars I: *Index Tabulari Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv*, Vol. 2: 1455–1510, barb. v. E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1950 (dalej: *Regesta I/2*), Nr. 13914, s. 36; D. Heckmann, op. cit., s. 275.

²⁹ Na temat negocjacji, zob. – OBA, Nr. 13750, Nr. 14522; *Regesta I/2*, Nr. 13750, s. 25; Nr. 14522, s. 81; OBA, Nr. 28593; *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, Pars I: *Index Tabulari Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv*, Vol. 3: 1511–1525, barb. v. E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1973, Nr. 28593, s. 516.

³⁰ D. Heckmann, op. cit., s. 283.

³¹ L. Weber, *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer, und militärischer Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzig 1878, s. 451; A. Semrau, op. cit., s. 69.

³² *Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438)*, hrsg. v. P.G. Thielen, Marburg 1958, s. 31 (125–126).

³³ OBA, Nr. 28120. Druk w: M. Biskup, *Powinności pańszczyźniane chłopów czynszowych w Prusach Krzyżackich w pierwszej połowie XV wieku*, *Przegląd Historyczny*, t. 53, z. 3, 1962, s. 430–434.

³⁴ Ostpr.Fol. 1282, s. 297.

³⁵ H. Wunder, op. cit., s. 227, 233.

wysokości 8 szelągów za każdy. Wśród czynszowników wymienieni zostali Paul Biener – posiadał 4 łany, Blassienn, Macz, Walter, Greger – wszyscy posiadali po 2 łany. Z każdego łanu odprowadzana była dziesięcina na rzecz kościoła parafialnego w wysokości 21 szelągów. W posiadaniu osadników znajdowały się także 2 ogrody, z których łącznie pobierano czynsz w wysokości 24 szelągów, 3 szelągi płacono także pasterzowi³⁶. W późniejszym okresie doszło do zagospodarowania kolejnych łanów i założenia w 1709 r. w sąsiedztwie Mortąga osady leśnej Mortąski Kąt (*Mortungsher Winkel*)³⁷.

Z zachowanych informacji fiskalnych oraz wizytacji wiemy, że folwark w Mortągu w XIV i XV stuleciu liczyć mógł około 8 łanów³⁸ i zajmował się produkcją hodowlaną oraz rolną. Mistrzowie rybiccy kontrolowali także znajdujące się w okolicznych lasach starodzierżońskich mielerze do wypału węgla drzewnego. W rachunkach podskarbiego malborskiego za rok 1409 zachowała się informacja o zapłacie dla mistrza rybickiego z Mortąga 3 grzywien i 15 skojców za dostarczone 6½ łasztu węgla drzewnego³⁹. Przy folwarku znajdowała się serownia, w której również zajmowano się produkcją masła. Potwierdza to księga wydatków komtura domowego w Malborku, który zapłacił 19 II 1416 r. 6 grzywien za beczkę (*eyn tonnen*) masła, które mistrz rybicki z Družna nabył od mistrza rybickiego z Mortąga, ponadto nabył on w Mortągu 800 serów za łączną kwotę 4 grzywien, 10 skojców i 20 denarów⁴⁰. Nieliczne informacje na temat żywego inwentarza przetrzymywanego w folwarku pochodzą z lat 1422⁴¹ i 1441⁴². W powstałych wówczas spisach znajdujemy przeważającą liczbę owiec. Niewątpliwie wiązało się to ze szczególnym nastawieniem folwarku na produkcję wełny. W 1397 r. w źródłach dotyczących Mortąga pojawia się zarządca owczarni (*Schefermeister*) imieniem Hannus⁴³, w 1409 r. zanotowano wypłatę 6 korców owsa krawcowi Heinrichowi⁴⁴. Ponadto w folwarku wzmiankowane jest: bydło, konie, kozy (tylko w 1422 r.) i świny (tylko w 1441 r.). Wśród zanotowanej czeladzi znajdujemy stajennych (Hannus i Bartusch w 1396 r., Hannus i Petir w 1397 r.). Jedynie raz – w 1422 r. wspomniano o ilości przechowywanego zboża, wówczas było to 9 łasztów owsa. Folwark, jak wspominają oba spisy, posiadał na swój użytek 2 pługi z pełnym urządzeniem. O innych

³⁶ Ostpr.Fol. 1282, s. 297.

³⁷ H. Rieckenberg, *Die Schatullnsiedlung in Preussen bis zum Jahre 1714 (I)*, Altpreussische Forschungen, 16 Jg., 1939, s. 28.

³⁸ Por. wyliczenia: J. Martens, *Die ländliche Gartensiedlung im mittelalterlichen Preussen*, Lüneburg 1997, s. 143.

³⁹ *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, hrsg. v. E. Joachim, Königsberg 1896, s. 558.

⁴⁰ *Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomturs für die Jahre 1410–1420*, hrsg. v. W. Ziesemer, Königsberg 1911, s. 205.

⁴¹ *Das grosse Ämterbuch des Deutschen Orden*, hrsg. v. W. Ziesemer, Danzig 1921, s. 141 (dalej: GÄB).

⁴² GÄB, s. 145.

⁴³ Pfennigschuldbuch, s. 136 (107a II).

⁴⁴ Ibidem.

sprzętach inwentarze nie wspominają. Do urzędników w Mortągu należała także łąka. Jej powierzchnia nie jest znana, ale znajdowała się ona w granicach obszaru przynależnego do folwarku. 17 marca 1410 r. została ona nadana dwóm braciom z Kielm – Lykotte i Niczenowi⁴⁵.

Żywy inwentarz folwarku w Mortągu, według spisów z lat 1422 i 1441

1422						
owce	Bydło		Konie			kozy
	krowy	cielaki	wielkie kobyły			
550	85	12	39			25
1441						
owce	Bydło			Konie		świnie
	krowy	byk	kobyły	źrebaki	pruski konik sveikis	
324	63	1	59	15	1	90

(źródło: GÄB, s. 141, 145)

Trudno na podstawie dostępnych źródeł pisanych zrekonstruować wygląd dworu oraz folwarku w Mortągu. Nie ma także pewności, czy folwark bezpośrednio przylegał do dworu tworząc wspólny kompleks, czy też znajdował się pewnym oddaleniu. Lothar Weber w stosunku do Mortąga używa określenia *Burg Morteg*, nie podaje jednak źródła jego pochodzenia⁴⁶. Z przedstawionego wyżej inwentarza oraz źródeł fiskalnych możemy wywnioskować o istniejących w folwarku pomieszczeniach do wyrobu nabiału – serowni oraz pomieszczeń, w których przechowywano zwierzęta. Istniały tu zapewne owczarnia, chlewnia, obora i stajnia. O istnieniu tych dwóch ostatnich wiemy dowodnie z przytoczonej wyżej skargi chłopów z Monasterzyska i Starego Dzierzgonia, którzy w ramach prac szarwarkowych zmuszani byli do szeregu prac budowlanych, w tym pokrywania dachów budynku obory i stajni. Do prac dekarskich używano najpewniej słomy. W skardze znajdujemy bowiem informację o tym, że na potrzeby dworu w Mortągu zakupiono 3 kopy wiązek słomy, która służyła do pokrycia dachów. Wiemy również, że przy dworze znajdował się ogród i sad⁴⁷. W 1396 r. źródła wymieniają z imienia ogrodnika Andrisa, w 1411 r. pojawia się również chmielarz⁴⁸, co może świadczyć o produkcji piwa na potrzeby dworu. Nie ma pewności, co do układu pomieszczeń

⁴⁵ OF 100, 130v; A. Semrau, op. cit., s. 90.

⁴⁶ L. Weber, op. cit., s. 451.

⁴⁷ M. Biskup, op. cit., s. 421, 432.

⁴⁸ Pfennigschuldbuch, s. 136 (107a II); J. Martens, op. cit., s. 143.

mieszkalnych w dworze. Mając na uwadze analogiczne założenia znajdować się tu musiała specjalna komnata prokuratora/rybickiego, niewykluczone, że dodatkowo też pomieszczenie stanowiące komnatę pisarza (o którym mowa w 1411 r.), sala jadalna oraz pomieszczenia dla służby folwarcznej. W murach dworu przebywali także dostojnicy krzyżacy – na tą okoliczność komtur dzierzgoński Walter von Kirksorf wystawił 2 XII 1436 r. w Mortągu dokument⁴⁹. Ważnym elementem dworów zakonnych, w tym zapewne i dworu mortąskiego była kaplica⁵⁰.

Dwór urzędników krzyżackich w Mortągu nie został bezspornie potwierdzony w terenie. Istnieje jednak szereg przesłanek, co do jego lokalizacji. Adolf Boetticher w swojej wydanej w 1898 r. książce, wspomina że przed około 20 laty w ogrodzie leśniczówki w Mortągu odkryto ruiny zamku. Odkopano tam sklepienne pomieszczenie piwniczne, którego ściany były zbudowane z kamieni polnych, a łukowy sufit z cegieł. Podłogę stanowiła mozaika ułożona z dobrze zachowanych małych i twardych kafli pokrytych glazurą w kolorach zielonym, żółtym, czarnym i innych. Według informacji miejscowego leśniczego Manna, ruiny ciągnęły się jeszcze w przedłużeniu ogrodu, jakieś 300 m dalej. Na południe od tego ogrodu znajdowało się osuszone jezioro⁵¹. Przez dłuższy czas nie podejmowano się ani ochrony konserwatorskiej, ani dalszych działań mających na celu rozpoznanie i zabezpieczenie odkrytych ruin. Dopiero miejski radca budowlany z Pasłęka Walter Marzillier wczesną jesienią 1934 r., przy okazji załatwiania różnych spraw w leśniczówce w Mortągu, kierując się informacjami zawartymi w książce Boettichera przeprowadził inspekcję terenową miejsca odkrycia ruin. Jak stwierdza w swoim raporcie z 29 IX 1934 r., przed paroma miesiącami została splantowana część ziemi leśniczówki, dokładnie północny fragment na zachód od współczesnej mu stodoły. Podczas prac ziemnych natrafiono na resztki murów, które w jego ocenie bez wątplenia pochodziły z czasów krzyżackich. Marzillier odnalazł w miejscu składowania urobku trzy rodzaje cegieł o rozmiarach: pierwsze 30 cm × 15 cm × 9 cm, które określił jako *Klosterformat*, drugie 25 cm × 18 cm × 8 cm i trzecie – mniejsze o rozmiarach 18,5 cm × 15 cm × 6 cm, w których ostrożnie dopatrywał się pozostałości płyt posadzkowych⁵². Na niektórych odnalezionych ceglach dało się zauważyć

⁴⁹ OBA 7253; Regesta I/1, s. 450.

⁵⁰ Aczkolwiek brak wzmianek o kaplicy w Mortągu, to w porównywalnym dworze w Niemojach znajdowała się jakaś niewielka kaplica o czym świadczy wyposażenie jej w skrzynię ze sprzętem liturgicznym: GÄB, s. 142, 146. Podobnie też w Dolnie, gdzie oprócz sprzętów liturgicznych, wzmiankowany też jest kapłan: GÄB, s. 129, 130–131, 132, 138.

⁵¹ A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*, Heft III: *Das Oberland*, Königsberg 1898, s. 15.

⁵² Trudno na podstawie tak wybiórczych danych metrycznych ustalić pewną chronologię cegieł. W pierwszym przypadku mamy do czynienia niewątpliwie ze standardową cegłą gotycką, która powszechnie użytkowana była w okresie między 1330 a 1410 r. Analogicznego rozmiaru cegły zostały odkryte w pobliżu leśniczówki w 2009 r. Na temat rozmiarów cegieł i metodyki badań patrz: B. Wasik, *Budownictwo zamkowe na ziemi chełmińskiej od XIII do XV wieku*, Toruń 2016, s. 150–164.

odciski śladów zwierząt (psów i kotów). Podczas dalszych poszukiwań natrafił on, przy zachodnim skraju pola, „około 32 m od jego granicy północnej w kierunku południowym, na resztki dwóch fundamentów z kamieni polnych o szerokości od 1,2 m do 1,3 m, oddalonych od siebie o 9 m”. Relikty zagadkowej zabudowy radca Marzillier zaznaczył na planie, który załączył do swojego sprawozdania⁵³. Wspomniany plan nie zachował się we współczesnej tece zawierającej sprawozdanie. Znajduje się w niej natomiast odpowiedź udzielona 6 X 1934 r. przez królewieckiego konserwatora zabytków, który stwierdził, że odnalezione cegły i fundamenty z kamieni polnych w leśniczówce Mortąg są interesujące z uwagi na informacje Boettichera, jednak jako takie nie posiadają tak dużej wartości zabytkowej, aby wymagały ochrony konserwatorskiej. Zupełnie inaczej byłoby, gdyby została odnaleziona piwnica wymieniona przez Boettichera. Konserwator zaznaczył, że jeśli wydobędzie się glazurowane, kolorowe kafle posadzki, o których wspominał Boetticher, należy podjąć starania o ich zabezpieczenie i powiadomienie o tym urzędu konserwatorskiego⁵⁴.

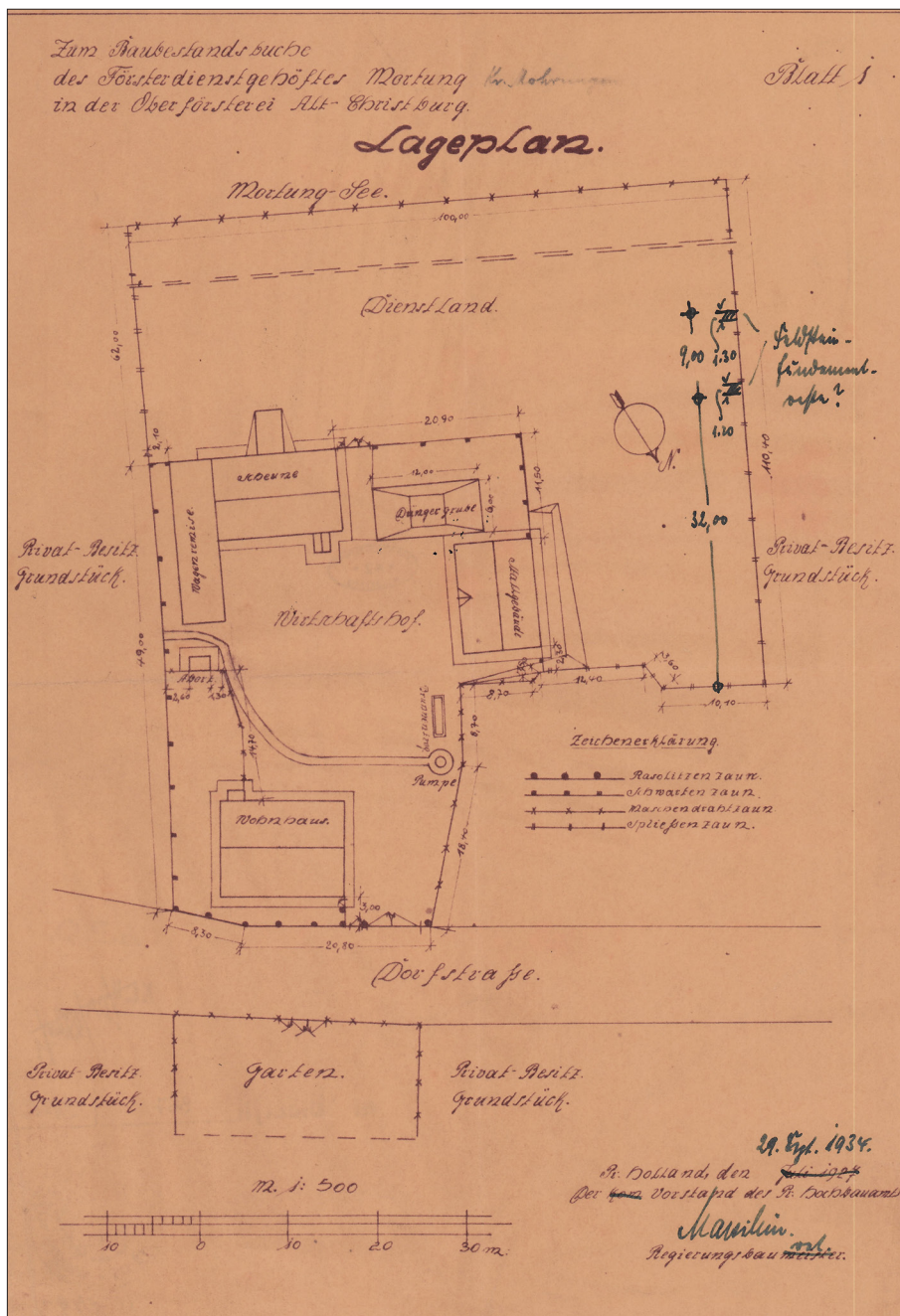
Jak wyżej wspomnieliśmy, plan załączony przez Waltera Marzilliera, na którym zaznaczone zostały relikty fundamentów nie znajduje się obecnie przy przytaczanym raporcie. Luźna wkładka, która została wydzielona i ostatecznie odnaleziona pod oddzielną sygnaturą w zbiorze planów i rysunków zespołu archiwalnego Urzędu Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prus Wschodnich⁵⁵, przedstawia plan leśniczówki w Mortągu z 1929 r. z naniesionym 29 IX 1934 r. (data nadpisana niebieskim tuszem) przebiegiem odkrytego fundamentu (ryc. 1a, ryc. 1b). Na planie, w odległości około 25 m na południowy-zachód od zabudowań stodoły, zaznaczono czarnym tuszem relikty fundamentów masywnego budynku (opisane jako: *Feldsteinfundamentresten?*), oddalone od siebie o około 9 m. Fundamenty te raczej nie są podparciem ścian działowych z uwagi na ich grubość (1,30 m i 1,20 m). Znalezione w pobliżu cegły gotyckie sugerują, że partia naziemna budowli była murowana. Ułożenie pozostałości fundamentu wskazuje na jego równoległe ustawienie do jeziora (obecnie osuszonego; ryc. 2). Radca Marzillier zapoznał się jedynie z fragmentem reliktyw, które znajdowały się na obszarze leśniczówki. Ze szkicu wnioskować można, że dalsza ich część znajdowała się na terenie sąsiadującej z leśniczówką od zachodu posesji prywatnej.

Na planie naprzeciwko leśniczówki zaznaczono również ogród o szerokości około 30 m. Jego długość nie jest znana, bo tylna część ogrodu nie ma zaznaczonego ogrodzenia z siatki drucianej, obecnego na pozostałych bokach. Ogród

⁵³ Archiwum Państwowe w Olsztynie, Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prus Wschodnich (dalej: APO), Mortung Forstthöhft, sygn. 367/387, s. 1–2.

⁵⁴ APO, sygn. 367/387, s. 3.

⁵⁵ APO, Mortung, Försterdienstgehöft in der Oberförsterei Alt-Christburg, Blatt 1, Lageplan, sygn. 367/2170.

1a. Plan leśniczówki w Mortągu z 1929 r. z zaznaczeniem odkrytych fundamentów gotyckich. APO, Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prus Wschodnich, sygn. 367/2170.

1b. Plan leśniczówki w Mortągu z 1929 r. przedstawiony na podkładzie ortofotomapy z roku 2021 (opr. Leszek Sufranek)

należał zapewne do leśniczówki, gdyż działki obok opisano jako własność prywatną (*Privat-Besitz*). Prawdopodobnie jest to wymieniony przez Boettichera ogród, na obszarze którego odkryto relikty piwnic z ozdobioną barwnymi kaflami posadzką i dalszymi ruinami w jego przedłużeniu. Poparciem takiego domniemania jest obecność osuszonego jeziora na południe od tego ogrodu, o czym informuje także Boetticher. Obecnie jest to obszar częściowo użytkowany.

2. Mortąg i okolice wg planu S. v. Suchodolca z 1705 r. GStA PK, XX HA, D 10031

Budynek leśniczówki i zabudowania gospodarcze zachowały się do naszych czasów. Obecnie są własnością prywatną (fot. 3). W ich sąsiedztwie kilka lat temu (2009 r.), podczas prac remontowych w pobliskim budynku znaleziono cegły gotyckie (fot. 4), które pochodzić mogły z wcześniejszej rozbiórki zachowanych relikwów dworu i jego przyległości⁵⁶. Mając na uwadze odkryte w 1934 r. fundamenty oraz informacje Adolfa Boettichera o relikwach piwnic w ogrodzie leśniczówki, domniemywać możemy, że mamy w obu przypadkach do czynienia z większym kompleksem zabudowań gotyckich, znajdujących się na kilkudziesięciometrowym obszarze wokół dawnej leśniczówki w Mortągu, a które stanowią elementy znanego ze źródeł XIV i XV w. dworu oraz folwarku krzyżackiego. Aby potwierdzić lub wykluczyć niniejszą tezę autorów w szczególności pomocne okazać się mogą badania archeologiczne.

⁵⁶ K. Madela, *Zamek krzyżacki w Mortągu*, „Skarbiec Suski” 2011, nr 4 (1), s. 16.

3. Obszar dawnej leśniczówki w Mortągu, stan z roku 2021, Geoportal 2

4. Cegła gotycka znaleziona wspólnie w Mortągu w okolicy dawnej leśniczówki (fot. K. Madela)

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

I.1. Źródła dokumentowe

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin Dahlem, XX Hauptabteilung (GStA PK, HA XX)
Ordensfolianten (OF)

- OF 99: Handfestenbuch X. Hantvesten Christburg.
- OF 100: Handfestenbuch XI. Hantvesten Christburg.

Ostpreussisches Folianten (Ostpr.Fol.)

- Ostpr.Fol. 120: Handfesten der Embter Mohrungen, Pr. Marckt, Osterode, Liebmuhl, D. Eilaw, Hohenst.,- Gilgenbg., Soldaw, Neidenburg.
- Ostpr.Fol. 122: Handfesten der Ämter Pr. Holland, Liebstadt, Pr. Marckt.
- Ostpr.Fol. 308: Preussisch Mark Hausbuch No. 1 (- 1738).
- Ostpr.Fol. 1282: Kirchenvisitation der Aemter Mohrungen, Liebstadt, Pr. Mark, Hohenstein, Gilgenburg 1579.

Ordensbriefarchiv (OBA)

- OBA, Nr. 13750.
- OBA, Nr. 13914.
- OBA, Nr. 14522.
- OBA, Nr. 28120.
- OBA, Nr. 28593.

Pergament-Urkunden (Perg.Urk.)

- Perg.Urk., Schiebl. XXII, Nr. 65.
- Perg.Urk., Schiebl. XXIII, Nr. 11.
- Perg.Urk., Schiebl. XXIV, Nr. 10.
- Perg.Urk., Schiebl. XXIV, Nr. 45.

Archiwum Państwowe w Olsztynie (APO)

Urząd Konserwatora Zabytków Sztuki i Historii Prus Wschodnich

- sygn. 367/387: Mortung Forsthehöft.
- sygn. 367/2170: Mortung, Försterdienstgehöft in der Oberförsterei Alt-Christburg, Blatt 1, Lageplan.

Źródła kartograficzne

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin Dahlem, XX Hauptabteilung (GStA PK, HA XX)

- D 10031: Preußisch Mark Krs. Mohrungen Grenzkarte des Amtes. kol. Hz., Samuel v. Suchodoletz um 1705.

Archiwum Map Zachodniej Polski

- 1944: Mstbl. Nr. 2182: Alt Christburg.

Źródła drukowane

AHM

Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomturs für die Jahre 1410–1420, hrsg. v. W. Ziesemer, Königsberg 1911.

GÄB

Das grosse Ämterbuch des Deutschen Orden, hrsg. v. W. Ziesemer, Danzig 1921.

GZB

Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438), hrsg. v. P.G. Thielen, Marburg 1958.

MTB

Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409, hrsg. v. E. Joachim, Königsberg 1896.

PUB

Preussisches Urkundenbuch, Bd. 2, hrsg. v. M. Hein, E. Maschke, Königsberg 1932.

Preussisches Urkundenbuch, Bd. 4, hrsg. v. H. Koeppen, Marburg 1960.

Preussisches Urkundenbuch, Bd. 5, hrsg. v. K. Conrad, Marburg 1969.

Regesta

Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525, Pars II: *Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum*, bearb. v. E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1948.

Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525, Pars I: *Index Tabulari Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv*, Vol. 2: 1455–1510, bearb. v. E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1950.

Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525, Pars I: *Index Tabulari Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv*, Vol. 3: 1511–1525, bearb. v. E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1973.

Schuldbuch

Das Pfennigschuldbuch der Komturei Christburg, hrsg. u. bearb. v. H. Wunder, Köln–Berlin 1969.

Opracowania

Biskup Marian, *Powinności pańszczyźniane chłopów czynszowych w Prusach Krzyżackich w pierwszej połowie XV wieku*, *Przegląd Historyczny* 1962, t. 53, z. 3.

Boetticher Adolf, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*, Heft III: Das Oberland, Königsberg 1898.

Delestowicz Norbert, *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach (1310–1351). Studium prozopograficzne*, Kraków 2021.

Gerullis Georg, *Die altpreußischen Ortsnamen gesammelt und sprachlich behandelt*, Berlin u. Leipzig 1922.

Heckmann Dieter, *Amtsträger des Deutschen Ordens. Dostojnicy zakonu niemieckiego*, Toruń 2020.

Herrmann Christopher, *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und- Geographie*, Petersberg 2007.

Jóźwiak Sławomir, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – Przekształcenia – Kompetencje*, Toruń 2001.

- Knyzewski Marcel, *Siedziby średnich i niższych rangą urzędników krzyżackich na terenie dzisiejszej Polski. Studium archeologiczne*, Łódź 2020.
- Madela Kazimierz, *Zamek krzyżacki w Mortągu*, „Skarbiec Suski” 2011, nr 4(1).
- Martens Jürgen, *Die ländliche Gartensiedlung im mittelalterlichen Preussen*, Lüneburg 1997.
- Maschke Erich, *Die Schäffer und Lieger des Deutschen Ordens in Preußen*, Hamburger Mittel- und Ostdeutschen Forschungen, T. 2, Hamburg 1960.
- Mülverstedt von Georg Adalbert, *Die Beamten und Konventsmitglieder in den Verwaltungsbezirken des Deutschen Ordens innerhalb des Oberländischen Kreises*, Oberländische Geschichtsblätter, Heft II, Königsberg 1900.
- Przybytek Rozalia, *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens (Nazwy miejscowe bałtyckiego pochodzenia w południowej części Prus Wschodnich)*, Stuttgart 1993.
- Rieckenberg Heinrich, *Die Schatullsiedlung in Preussen bis zum Jahre 1714 (I)*, Altpreussische Forschungen 1939, 16 Jg.
- Sarnovsky Jürgen, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preußen (1382–1454)*, Köln–Wien 1993.
- Semrau Arthur, *Die Siedlungen im Kammeramt Preuszischmarkt (Komturei Christburg) im Mittelalter*, Mitteilungen des Coppersnicus–Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, Heft 40, 1932.
- Szczepański Seweryn, *Osadnictwo średniowieczne wokół Starego Dzierzgonia*, w: *Wielokulturowy obiekt warowny na Górze zamkowej oraz gród cyplowy w Starym Dzierzgoniu. Studia i materiały*, red. D. Gazda, Warszawa 2018.
- Tandecki Janusz, *Podziały administracyjne państwa zakonnego w Prusach*, w: *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. R. Czaja, A. Radziwiński, Toruń 2013.
- Thielen Peter G., *Die Verwaltung des Ordensstaates Preußen vornehmlich im 15. Jahrhundert*, Köln–Graz 1965.
- Wasik Bogusz, *Budownictwo zamkowe na ziemi chełmińskiej od XIII do XV wieku*, Toruń 2016.
- Weber Lothar, *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer, und militärischer Beziehung nebst Special–Geographie*, Danzig 1878.
- Wunder Heide, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13.–16. Jhdt.)*, Wiesbaden 1968.